

“Köruğli Men Bezergen” Destanındaki Özel Adlara Dair

Aşur ÖZDEMİR*

Özet: Köroğlu Destanı, Türk ulus ve boylarının ortak değerlerinden biridir. Kazak sahasındaki Köruğli men Bezergen (Köroğlu ile Bezirgân) destanı bu açıdan incelendiğinde, destandaki özel adların Kazak Türkçesinin kurallarına uyduğu görölmektedir. Köruğli men Bezergen destanı, Türkmen sahasındaki Bezirgen destanıyla karşılaştırıldığında Köruğli-Köruğli, Bezergen-Bezirgen, Ğalıy Xaydar-Hezretaly, Qıdır İliyas-Hydyr Ylıas, Jämbil/Jämbilbel-Çandybil gibi esas adların aynı olduğu görölmektedir.

“Köruğli men Bezergen” destanındaki özel adlardan hareketle Köroğlu destanının Türklerin etnik ve siyasî olarak bir bütün olduğu dönemde ortaya çıktığı ve bundan sonra farklı coğrafyalara yayıldığı söylenebilir. Destanın değişik kollarında yer alan özel adlar, bu ortaklığı açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü her kol, doğduğu coğrafyanın ve devrin, onu meydana getiren topluluğun özelliklerini yansıtmaktadır. Değişik coğrafyalarda ortaya çıkan Köroğlu kollarının devamlı bir etkileşim içinde olduğunu da belirtmek gerekir. İncelediğimiz Türkmen sahasına ait “Köruğli men Bezergen” destanı ile Türkmen sahasına ait “Bezirgen” destanı arasındaki benzerlik de bunu doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Köroğlu, Destan, Özel Adlar, Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi

Giriş

Batırlar Jırı dizisinin dördüncü cildi Köruğli destanlarına ayrılmıştır.¹ Bu ciltte yedi Köruğli destanı bulunmaktadır: I. Köruğli: Bu destanın dört kolu vardır. 1. Rawşanbek (s. 19-49), 2. Körde Tuwğan Köruğli (s. 50-68), 3. Ğıyrat Jayı, Köruđlinin Rayxan Arabpen Soğısı (s.68-100), 4. Köruđlinin Qızılbas Şağdat Xanmen Soğısı (s. 100-123). II. Qıyssa Köruğli: Köruđlinin Qızılbas Qaldarxannın Balası Rayxanmen Soğısı (123-163). III. Xıykayat Köruğli. Bu destanın iki kolu vardır. 1. Köruđlinin Qızılbas Künxar Xanmen Soğısıp Ğawazdı Äkelgeni (s. 163-203), 2. Köruđlinin Qızılbas Künxar Xanmen Ekinşi Ret Soğısıp Jeñgeni, Ğawazdı Zındannan Bosatqanı (s. 203-250). IV.

* Kazakistan Süleyman Demirel Üniversitesi / KAZAKISTAN
ozdemirasur@hotmail.com

Köruğli men Bezergen (s. 253-268). V. Köruğli (Bozayxan) (s. 269-308). VI. Qıyssa Ğawazxan (s. 309-348). VII. Türikmen Qasımıxan (s. 349-395).

Adı geçen kitapta dördüncü sırada yer alan *Köruğli men Bezergen* (Köroğlu ile Bezirġân) destanı, A. S. Puşkin Merkez Kütüphanesine 1925 yılında Temirbayulı adlı kişi tarafından el yazısıyla bir dosya içinde teslim edilmiştir. Destan bu dosyadan alınarak yayına hazırlanmıştır (Batırlar Jırı, 1989: 397).

Köruğli men Bezergen destanı giriş ve bağlantı cümleleri nesir olmak üzere 2 ikilik, 129 dörtlük, 1 beşlik ve 1 altılıktan oluşmaktadır. Destanın aslında dörtlüklerden kurulmuş olduğu, ikilik, beşlik ve altılıkların müstensih veya derleyici hatası sonucu meydana geldiği açıkça görölmektedir. Destan on birli hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Köruğli men Bezergen destanının konusu şöyledir:

Yüz yirmi yaşına gelen Köruğli'nın iki tehlikeli düşmanı vardır. Biri Qızılbas Bezergen Batır, ikincisi Qalmaq Köbikti. Köruğli, Tekejâwmit ilini ele geçirmek üzere Bezergen'in on iki bin askeriyle yola çıktığını işitir. Köruğli "Gücüm yeterse ne âlâ, yetmezse çok ayıp olur. Ne olursa olsun, karşısına çıkayım." diyerek Ğıyratı'na biner, tanınmamak için yüzünü ipek bir kumaşla örterek Bezergen'in karşısına çıkar.

Bezergen, Ğıyratı'ı tanır. Fakat üstündekini tanıyamaz. Kendisinin Türikmen ilini yağmalamak için geldiğini söyler. Köruğli'nın nerede olduğunu sorar. Köruğli kendisini "Ben Köruğli'nın kölesiyim, hizmetçisiyim; adım Qaşamşam." diye tanıtır. Köruğli için canını bile feda etmekten çekinmeyeceğini söyler.

İkisi biraz atışırlar. Sonra atlarından inerek güreşmeğe başlarlar. Bezergen, Köruğli'nı tuttuğu gibi göğe fırlatır. Fakat Köruğli pes etmez. Bezergen Köruğli'nı tekrar göğe fırlatır. Köruğli "Bu yaptığın hiçbir şey değil, beni asla yenemezsin." diyerek yenilgiyi kabul etmez.

Köruğli "Üç kere güreşeyim, eğer yenecek olursam öldürüp giderim." diye düşünür. Fakat Bezergen'i yenediği için Qaşamşam değil, Köruğli olduğunu açıklar. Bezergen, iyi bir pehlivan olmadığını, lâkin korkusuz, er yürekli bir yiğit olduğunu söyleyerek Köruğli'nı över.

Bezergen, Köruğli'nın doğruyu söylemesine çok memnun olur. Daha sonra iki kahraman birbirinin erliklerini överler. Bundan sonra kucaklaşarak dost olurlar. Bezergen vatanına dönmek üzere yola çıkar. Bu sırada Köruğli "Bundan evvel hiçbir düşmanım la dost olmamıştım. Şimdi korkmuş gibi düşmanım la dost oluyorum. Bu çok utanç verici bir şey." diye düşünür. Sonra ardından yetişerek Bezergen'i yaralar. Fakat Bezergen'in serzenişi üzerine "Seni geceleysin dolaşan bir uğru sandım, sana onun için saldırdım."

diyerek yalan söyler. Bezergen gerçeği anlar. Ölmeden önce Körüğli’na “On bir kardeşim var. Seni bulup mutlaka öcümü alacaklardır.” der.

Körüğli iline döner. Fakat dost olduğu Bezergen’i öldürdüğüne pişman olur. Üzüntüden beş gün yemek yemez. Yaptığı erliğe sığmayan kötü işi ve bundan duyduğu pişmanlığı halkına anlatır.

Körüğli evine gelir. “On bir kardeşi mutlaka gelip beni bulur.” diye düşünür. Hemen kırk yiğidin serdarı Sapabek’i huzuruna çağırır. Sapabek’e Boztarlan’ın eyerleyip, silahlanarak hazır beklemesini, akşama kendisini sefere göndereceğini söyler. Sonra Qızılbas’ı kendine düşman ettiğini, düşmanın öç almak için mutlaka yola çıkmış olacağını, onları yolda karşılayıp gerekeni yapması gerektiğini söyleyerek Sapabek’i uğurlar. Sapabek, başına bir iş gelirse karısı ile oğlunu ona emanet ettiğini belirtir, helâllik isteyerek yola çıkar. Sapabek o vakte kadar hissetmediği tuhaf bir duygu ile Jämlibel’in dağı taşıyla vedalaşır.

On iki gün sonra Adırlı tepesine çıkar. Etrafı iyice gözden geçirir. Hiç kimseyi göremeyince dağlarda avlanmağa başlar. Avlanırken çok kalabalık bir kola rastlar. Meğer bunlar Bezergen’in on bir kardeşinin serdarlık ettiği on iki bin kişilik bir orduymuş. Bezergen’inen küçük kardeşi Qaldarxan, Sapabek’in altındaki atı ister. Sapabek razı olmaz. Qaldarxan kim olduğunu sorar Sapabek’e. Sapabek kendisini Körüğli olarak tanıtır. Fakat Qaldarxan “Sen Körüğli olamazsın. Körüğli’nin boz atı yoktu. Senin altındaki boz at Ğıyrat’a benzemiyor.” diyerek Sapabek’e inanmak istemez. Sapabek ise altındaki Boztarlan’ın da Ğıyrat’tan geri kalır yanı olmadığı için onu evde bıraktığını söyler ve kendisinin Körüğli olduğunda ısrar eder.

Qaldarxan, Sapabek’e saldırır ve onu yaralar. Sapabek de ondan geri kalmaz, Qaldarxan’ı öldürür. Ağır yaralanan Sapabek de atından düşerek ölür. Düşman Boztarlan’ı alarak gider.

Bu sırada altın evde yatmakta olan Körüğli bir düş görür ve kırk yiğidini çağırır. Kırk yiğide hemen at binerek yola çıkmalarını söyler. Ğabıybolla, Ğawazxan, Xasanxan, Ersaıyıya ve Körüğli hep birlikte düşman üstüne yürürler.

Silahlı kırk yiğit gece gündüz yürüyerek Adırlı’ya varırlar. Burada Sapabek ile düşmanın vuruştığı yere rastlar. Körüğli on iki bin atın izini görür, bunların içinden Boztarlan’ın izini bulamaz. Kan dökülen yerleri arar, üç bin ölü sayar, fakat Sapabek’in ölüsünü bulamaz. Xasanxan, Sapabek’in kargısını dağın bir köşesinde bulur. Bir başka köşede Ğawazxan, Sapabek’in İsfahan işi kılıcını bulur. Ersaıyıya ise bir başka yerde altın yayını bulur.

Bundan sonra Körüğli, kırk yiğide düşmanı takip emri verir. Yiğitler öç almak için düşmanın peşine düşerler. Düşmana yaklaşıncı Boztarlan’ı uzaktan tanırlar. Boztarlan da onları tanır, düşmanın elinden kurtularak yanlarına

gelir. Sonra kırk yiğidi Sapabek'in cesedinin olduğu yere götürür. Köroğlu, yiğitlere öç almak için emir verir. Bu arada Bezergen'in bir kardeşi gelir ve Köroğlu'na kim olduğunu sorar. Köroğlu kendisini tanıtır. Sonra Sapabek'in acısıyla düşman üstüne atılır. Qızılbas, atından iner. Köroğlu o hırsla Qızılbas'ı tuttuğu gibi göğe fırlatır. Qızılbas yere düşünce kemikleri un ufak olur. O öldükten sonra Bezergen'in başka bir kardeşi gelir. Köroğlu, bu adamın karşısına oğlu Xasan'ı çıkarır. Babasının duasını alan Xasan, Qızılbas'ın başını keser. Xasan onu öldürdükten sonra başka biri çıkar meydana. Köroğlu onun karşısına ise oğlu Ğawaz'ı çıkarır. Ğawaz, Köroğlu'nın Ğıyrat'ına binerek saldırır ve Qızılbas'ı öldürür.

Bundan sonra kırk yiğit birden düşman üstüne atılır. Köroğlu, yiğitlerinin kahramanlığını büyük bir memnuniyetle seyreder. Kırk yiğit bütün Qızılbas'ı kırarak malını ve mülkünü alır. Köroğlu, Qızılbas'ın on iki bin at ve Sapabek'in cesedini alarak Jämbilbel'e döner.

Kişi Adları

Köroğlu (Köroğlu)

Köroğlu, bütün Köroğlu destanları ve hikâyelerinde olduğu gibi *Köroğlu men Bezergen* destanının da baş kahramanıdır. Destanda *Köroğlu ve Köroğlibek* olmak üzere iki şekilde geçmektedir.

Köroğlu, *kör* ve *uğıl* sözcüklerinden kurulmuş bir birleşik isimdir. *Uğıl* eski Kazak Türkçesinde oğul demektir. Kelime bugünkü Kazak Türkçesinde *ul* şeklinde kullanılmaktadır (*Qazaq Tiliniñ Sözdigi* 1999: 682).

Köroğlu isminin ortaya çıkışını izah eden ikisi Köroğlu varyantlarında olmak üzere üç görüş vardır.

1. Destanın başkahramanının babasının iki gözü de kördür. Bundan dolayı kahraman Köroğlu yani Köroğlu adıyla meşhur olmuştur. Kazak ve Türkmen rivayetlerinin birçoğunda bu bilgi mevcuttur. "Bu nüshaların ortak yanı, Köroğlu'nun İran şahıyla mücadele etmesidir ve gösterdiği kahramanlıklardır. İran Şahı, Köroğlu'nun babasının gözlerini oyduğunu için Rawşan isimli oğlu Köroğlu olarak anılmağa başlamıştır" (Qoñıratbay 2000: 370). *Batırlar Jırı, Törtinşi Tom*'daki Köroğlu Destanı'nın *Rawşanbek* kolunda (*Batırlar Jırı* 1989: 19-49) aynı bilgi mevcuttur. Köroğlu'nun babası Rawşanbek², Qızılbas şahı Şağdat'ın (veya Şahiydat) seyisidir. Rawşanbek, şahın yüzüne ve tavırlarına bakarak bütün geçmişi anlatır. Bunu Şağdat kendisi istemiştir. Ancak geçmiş bütün çıplaklığı ile ortaya çıkınca öfkelenir ve Rawşanbek'in gözlerini oydurur:

Şağdat xan endi sonda aşuwğa boydı urıptı,

Sınawdı endi tipti qoydıırıptı.

Sınağan sonı körıp köziñ ğoy dep,

Eñiretip eki közin oydırıptı (Batırlar Jırı 1989: 35).

2. 'Kör' kelimesi Kazak Türkçesinde 'mezar, kabir' 'gözleri, görmeyen, kör' anlamı vardır. Bundan dolayı *Sözlük*'te iki kör kelimesi yer almaktadır. "*Kör I Qaytı bolğan adamdı jerlew üşin qazılğan jer, qabir.*" "*Kör II Suw qarañğı, soqır.*" (*Qazaq Tiliniñ Sözdigi 1999: 328*). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Kazak Türkçesinde 'gözleri hiç görmeyen' anlamındaki 'Kör II' yerine 'kör soqır' yani 'mezar gibi kapkaranlık, kör' ifadesi daha çok kullanılmaktadır.

Bu bilgilerden sonra Körüğli isminin nereden çıktığına dair en çok kabul gören ikinci izaha geçebiliriz. Körüğli, *körün* (Farsça *kūr* veya *gūr*) yani mezarın oğlu, *körde* doğmuş, *körden* çıkmış demektir. Bu husus Körüğli'nin birçok varyantında dile getirilmektedir.

Batırlar Jırı, Törtinşi Tom'da yer alan Körüğli'nin ikinci kolunun adı *Körde Tuwğan Körüğli*'dir (*Batırlar Jırı 1989: 50-68*). Gözü Şağdat tarafından oyulduktan sonra Rawşanbek, hamile karısı *Aqanay*'ı Qızılbas memleketinde bırakarak kayın pederi Gäjdambe ile birlikte *Türikmen Eli*'ne döner. Düşman memleketinde kalan *Aqanay* bir zaman sonra hamile olarak ölür. Karnındaki çocukla gömülür. *Aqanay* *körde* yani mezarda doğurur. Hak Tealâ, '*Şiltender*'i³ çocuğa ad koymaları için gönderir. Onlar da *Körüğli* adını koyarlar:

*Köterip mazaratqa qoydı aparıp,
Külâyim Babalimen muñlı ğarip.
Aqanay kör işinde tuwdı bala
Saqtalar qudiretpen sol bala anıq.*

*Aqanay körde jatıp tuwdı bala,
Şiltender orap aldı kele sala.
Süt şığıp quwrap qalğan emşeginen,
Bala östi körde jatıp qasında ana...
Balanıñ körge barıp atın qoy dep,
Jibergen şiltenderdi xaq tağala.*

*Balağa jemis berdi şiltender kep,
Qurmetpen bağıp jatır osında köp.
Keñesip, aqıldasıp pirlrimen,*

At qoydı: Körde tuwğan Körüğli dep. (Batırlar Jırı 1989: 51).

Yine *Qazaq Ertegileri, Tom 2⁴* adlı kitapta yer alan *Körüğli* adlı masalda da Körüğli'nin mezarda dünyaya geldiği anlatılmaktadır:

*Begâli sınşı xanğa at sınap beretin sınşı eken. Birneşe ret at sınap beredi.
Tağı bir küni at sınağğa ketedi. Ol ketkende äyeli jükti eken, jükti äyeli*

Beğäli ketken soñ, dünüyeden ötedi. Bir künderi: Äyeliniñ qabırınan bala şığıp jür degen söz boladı. Beğäli äyeliniñ qabırınan bala şığıp jür degendi estip: Ne isteymin? dep xanğa baradı. (Qazaq Erteğileri 2000: 189).

3. Bazı bilim adamları ise Köruğlı sözünün kör (kör, mezar, kabir) ile hiçbir alakası olmadığı görüşündedir. Bunlardan birisi Ä. Qoñıratbayev'dir. Qoñıratbayev, *Qazaq Eposı jäne Türkologiya* adlı kitabında şu görüşlere yer vermektedir:

“Kör sözünün anlamı mezar değildir. Bu söz, Oğuz-Oks, Uğır, Gorş, Uğış, Xoyxor (Uygur) adı verilen Oğuz boylarının adlarından doğmuştur. Bütün Asya ve Kafkasya'daki destanlar bu Oğuz devrinde meydana gelmiş, fakat değişik isimler almışlardır. Kör, Oğuz (Oğır) demektir; uğıl (oğul) ise Türkçe batır (kahraman) anlamına gelmektedir. Binaenaleyh Bozoğlan, Köroğlu, Alpamış, Manaş, Kubahanbay, Kuba Kıpçak (Gobi İli), Kuboğlan, Kazan, Kosay, Gökçe, Kuzu, Bemış, Huniyhar sözlerinin kökü birdir. Oks ve Oğuz isimleri Sak-Hun devrinden sonra (M.Ö. II., M.S. VII. asırlar) ortaya çıkmış sözlerdir ve sonra bunlar bütün Altay Türklerinin ortak adı olmuştur. Bundan dolayı biz *Köroğlu* sözünün etnik bir isme dayandığını ve 'Oğuz Batırı (Kahramanı), *Ulu Batır* anlamlarına geldiğini düşünüyoruz. Bunu, destanda tasvir edilen göçebe hayat, inanışlar, özellikle coğrafi isimler ve özel adlar da ispat etmektedir.” (Qoñıratbayev 1987: 131)

Qoñıratbay(ev), Türkistan ansiklopedisindeki Köruğlı maddesinde de bu görüşünü A. Gafurov'dan yaptığı alıntı ile desteklemektedir: “Köruğlı sözünü oluşturan iki sözün de başka dillerden geldiği fikrine karşı çıkan A. Gafurov, Köruğlı isminin korkusuz, er yürek anlamına geldiğini belirtmiştir. Kelimenin aslının Türkçe olduğunu da ifade etmiştir. Şeybanînâme'de *gür* birkaç oymağın idarecisi anlamında kullanılan bir unvandır.” (Qoñıratbayev 2002: 371).

Bu son görüş, Köruğlı veya Köroğlu isminin kökenini ilmî olarak izah etmeğe çalışan en önemli görüştür. Lâkin bu görüşün tarihî dayanaklarının tam olarak ortaya konması gerekmektedir. Destan metinlerindeki iki izah ise belli bir dayanağı olduğu için daha doğru gibidir.

Bezergen

Destanda *Bezergen Batır*(Bahadır), Köroğlu'nun iki tehlikeli düşmanından birisi olarak tanıtılmakta. İsmi başında ise *Qızılbas* kelimesi yer almaktadır (*Batırlar Jırı* 1989: 253). Yine *Bezergen*, Köruğlı'na kendisini tanıtırken şöyle diyor:

Qızılbasta Bezergen er bolamın

Şapsam kerek türikmeniñ xalıqtarın. (Batırlar Jırı 1989: 253).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Bezergen, Qızılbaş'ın yani Kızılbaşların önderidir. Ancak, Bezergen'in tarihî bir şahsiyet olup olmadığı belli değildir.

Kızılbaş olduğu için Bezergen'in Körüğli tarafından Müslüman sayılmaması da çok manidardır:

Ey, Bezergen, ölmey dinge kisersiñ,

Nur sıypatın erdiñ tanıp bilersiñ. (Batırlar Jırı 1989: 255).

Kelimenin kökenini tespit etmek de zordur. Köroğlu'nun Türkiye rivayetlerinde geçen Bezirgân ile incelediğimiz Körüğli men Bezergen'deki Bezergen'in bir kelimenin iki ayrı söyleyişi olduğu açıktır.

Bezergen, tüccar anlamına gelen *bezirgân* sözünün Kazak Türkçesindeki telâffuzudur. Nitekim konusu ana hatlarıyla aynı olan Türkmen rivayetinin adı da *Bezergen*'dir. Bu destanın baş kahramanlarından olan *Bezergen*, gerçekten bir *bezirgân* yani tüccardır (Nurmemmet 1996). Kazak nüshasında ise *Bezergen* bir tüccar değil *Qızılbaş*'ın önderidir. Bunu dikkate alarak *Bezergen*'nin Kazak Türkçesindeki *bezer-* fiilinden *-gen* ekiyle türetilmiş bir isim olduğu da düşünülebilir. Zira *Qazaqşa-Orısşa Sözdik*'te yer *bezer-* fiiline şu karşılıklar verilmiştir: "*BEZER- 1) dik dik ve öfkeyle bakmak, düşmanca bakmak. 2) mec. ses çıkarmamak, susmak, somurtmak.*" (*Qazaqşa-Orısşa Sözdik*, 2001: 137). Görüldüğü gibi *bezer-* fiilinin birinci anlamı *öfkeyle bakmak, düşmanca bakmaktır*. Dolayısıyla *bezergen* sözünün ise *düşmanca bakan, yani düşman* anlamına geldiğini söyleyebiliriz. *Qızılbaş Bezergenin*, Körüğli'nin en tehlikeli iki düşmanından birisi olması bu görüşü desteklemektedir.

Qaşamşam

Qaşamşam ismine diğer Körüğli destanlarında rastlanmamakta. *Körüğli men Bezergen*'de Körüğli, kendisini 'Körüğli'nin hizmetçisi, kölesi *Qaşamşam*' olarak tanıtmaktadır:

Perzentsizdiñ süyip alar ulımın.

Qarnı aşqannıñ bazarğa satar qulımın.

Meniñ atım Qaşamşam boladı,

Qızmetçisi Körüğliniñ, qulımın. (Batırlar Jırı 1989: 253).

Bu mısralardan da anlaşılacağı üzere Körüğli, Bezergen tarafından tanınmamak için anlamsız bir isim uydurmuş ve kendisini o isimle tanıtmıştır.

Köbikti

Köbikti ismi destanın giriş kısmında geçmektedir. Burada *Köbik*'in Körüğli'nin tehlikeli iki düşmanından biri olduğu belirtilmekte: "*Körüğliniñ jüz jıyıрмаğa kelgen kezinde eki qawipti jawı bar eken. Biri – qızılbaş Bezergen batır. Ekinşi – qalmaq Köbikti eken.*" (*Batırlar Jırı*, 1989: 253).

Köbikti kelimesinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı *köpüklü*dür. Yukarıdaki satırlarda *Köbikti*'nin Kalmuk olduğu da belirtiliyor. Kazaklar, topraklarını işgal eden Kalmuklarla yıllarca savaşmışlardır (bkz. *Qazaq Sovet Entsiyklopediyası*, 6 1975: 427). Dolayısıyla *Köruğli*'nin tehlikeli iki düşmanından birinin Kalmuk olması gayet tabiidir.

Köbikti'nin tarihî bir şahsiyet olup olmadığını tespit etmek güçtür. Ancak *Köruğli*'nin Kalmuk düşmanının isminin Türkçe olması çok manidardır. Bu ismin *Köbikti* oluşu ise düşündürücüdür. Halk muhayyilesi Kalmuk savaşçısına *Köbikti* ismini koyarak onu küçümsediği, *köbik* gibi kabarık, fakat üfle-yince sönecek kadar boş biri olduğunu belirtmek istemiş olabilir. Bundan dolayı da *Köruğli*'nin düşmanına *Köbikti* adını lâyük gördüğü düşünülebilir.

Sapabek

Sapabek destanda *qırıq jigittiñ bastığı yani kırk yiğidin başı* (*Batırlar Jırı* 1989: 258) olarak tanıtılmakta. *Sapabek*'in, destanın ileriki dörtlüklerinde *Köruğli*'nin en güvenilir, fedakâr ve sadık, vefalı, kahraman dostu olduğu anlaşılakta.

Sapabek sözü *sapa* ve *bek* sözlerinden oluşmuş bir birleşik sözdür. *Sapa* Arapça *saḫā* sözünün Kazak Türkçesindeki söylenişidir. Kazak Türkçesinde 'f' sesi yoktur. Bundan dolayı yabancı dillerden geçen kelimelerdeki *f* sesleri *p* sesine dönüşmüştür. Meselâ, hafta>apta, farz>parız, felâket>pâleket gibi. Dolayısıyla *saḫā* sözünün de *saḫā* sözünden çıktığı kesindir. *Bek* Osmanlı Türkçesinde *beg* imlâsıyla yer alan, Türkiye Türkçesinde *bey* şeklinde kullanılan kelimenin Kazak Türkçesindeki şeklidir.

Sapabek ismini incelerken *sapa*>*saḫā* kelimesinin anlamına da dikkat etmekte fayda vardır. *Sapa* sözü bugünkü Kazak Türkçesinde *nitelik*, *kalite*, *keyfiyet* anlamında (*Qazaq Tiliniñ Sözdigi* 1999: 554), Türkçe'de ise *sefa* yahut *saḫā Gönül rahatlığı*, *rahatlık*, *kaygısız ve sakin olma*, *saḫā* anlamında kullanılmaktadır.⁵ *Sapabek*'in, *Köruğli*'nin yaranı, kırk yiğidinin serdarı, güvenilir bir adam olduğu gözönünde tutulursa, bu isim ile şahıs arasındaki münasebet daha iyi anlaşılır.

Däwitulı Süleymen

Däwitulı Süleymen (Davutoğlu Süleyman), Süleyman peygamberdir.

Köruğli, *Sapabek*'i düşman üstüne *Däwitulı Süleymen*'e ısmarlayarak gönderir:

*Qızılbastıñ xalqın mağan qas qıldıñ,
Aş-arıqtı дәwletimde mas qıldım,
Gelgeniñşe qoş aldiyar, Sapabek,
Däwitulı Süleymenge tapsırdım. (Batırlar Jırı 1989: 258).*

Birini *Davut Oğlu Süleyman'a ısmarlamak* Kazak destanlarında pek rastlanmayan bir durumdur. Bunda Hz. Süleyman'ın savaşı ve hükümdar bir peygamber oluşunun rolü olduğu muhakkaktır.

Qaldarxan

Destanda *Qaldarxan*, *Bezergen*'in on bir kardeşinin en küçüğüdür (*Batırlar Jırı* 1989: 260). *Qaldarxan*, *Sapabek*'le *Adırlı*'da karşılaşır. Uzunca bir vuruşmadan sonra *Qaldarxan* ve askerleri *Sapabek*'i öldürür:

*Sapabekke duşpan saladı nazıyasın,
Tawday qılıp eki batır aylasın.
Qaldarxan men er Sapabek alıstı,
Köruğlına tiygizsem dep paydasın.*

.....
*Bir Alla(h)ğa er Sapabek jıladı,
Esin tanıp Boztlarannan quladı,
Qulağan soñ tamam duşpan jıynalıp,
Öltirip tastap, atın alıp baradı. (Batırlar Jırı 1989: 261).*

Qaldarxan'ın tarihi bir şahsiyet olup olmadığı belli değildir. *Qaldarxan* sözünün *benli han* anlamına geldiği açıktır. *Qal* sözü Kazak Türkçesine Farsça'dan geçmiştir. Aslı *khāl* olan kelime, Kazak Türkçesinde de Farsça'daki gibi 'ben' anlamında kullanılmaktadır (*Qazaq Tiliniñ Sözdigi* 1999: 363). *Qaldarın* ise 'khāl' sözüne *dār* (-li) eklenmesiyle yapılmıştır.

Qal kelimesinden türemiş *Qaldıbek* (*Benlibek*), *Qaldayaq* (*Benliayak*), *Qaldıbay* (*Benlibay*), *Qalıbek* (*Benibek*) gibi kişi isimleri Kazak Türkçesinde bugün de mevcuttur.

Xasan

Köruğlı, *Sapabek*'in öldürüldüğünü düşünde görünce yiğitlerini toplar ve düşman üstüne yürürler:

*Qayrat sınar künder bügin, jigitter!
Xasanuğlım, jıldam jürşi palwanım. (Batırlar Jırı 1989: 262).*

Bu mısralardan da anlaşılacağı üzere *Xasan*, *Köruğlı*'nın oğludur.

Düşmanla karşılaşıklarında *Bezergen*'in bir kardeşini *Köruğlı* öldürür. Fakat sonra diğer kardeşi meydana çıkar. *Köruğlı*, onun karşısına oğlu *Xasan*'ı çıkarır. Tabii *Xasan*, hasmını öldürür:

*Köruğlıbek öltirgen soñ birewin
Jäne şıqtı Bezergenniñ bir inisi.
Köruğlıbektiñ Xasan balasına aytqanı:*

*- Xasan edi meniñ süyer perzentim,
Qatarıñnan artıq edi aybatıñ.
Qartayğanda atañızdı qıynama,
Öltirüwge bar ma mını qayratıñ? (Batırlar Jırı 1989: 266).*

Ğabıybolla

Ğabıybolla, Habibullah demektir. Kazak Türkçesine Arapça'dan geçen bazı isimlerdeki *h* sesi *g* (Ғ) veya *ğ* (Ғ) sesine dönüşebilmektedir. Meselâ Muhammet sözü Mağamet, İbrahim sözü İbragim şeklinde de yazılmaktadır. Yine Arapça'dan geçen bazı kelimelerin sonundaki yumuşak 'h' sesi de düşmektedir. Meselâ Allah sözü Kazak Türkçesinde Alla; Abdullah sözü Abdulla, Abdolla, Âbdilda şekline girmiştir. Bu tür Arapça birleşik kişi isimlerindeki 'u' sesi de çoklukla *o* sesine dönüşmektedir. Dolayısıyla Habibullah isminin Ğabıybolla şeklini alması gayet tabiidir.

Destanda Ğabıybolla'nın kim olduğu belirtilmemekte, Ğabıybolla ismi sadece bir yerde geçmektedir. Köruğlı, Sapabek'in öldürülmesi üzerine bütün yiğitlerini düşman üstüne yürümeye çağırırken onun da adını anar:

*Ğabıybolla, jıldam jürgil, Ğawazxan,
Biz ayrıldıq Sapabektey danadan.
Ey, jığitter, aytamın men zarımdı,
Ayamaymın Sapabekten barımdı.
Sapabegim bende bolğan narım-dı. (Batırlar Jırı 1989: 262).*

Ğawazxan

Ğawazxan ismi yukarıdaki mısralar da dâhil olmak üzere destanın birçok yerinde geçmektedir.

Köruğlı, düşman üstüne yürürken kırk yiğidin içinde Ğawazxan da vardır. Ğawazxan, Xasan'nın bir Qızılbas batırını öldürmesinden sonra meydana çıkan başka bir batırın karşısına Köruğlı tarafından çıkarılır. Sonunda Ğawazxan düşmanını öldürür. Destanda Ğawazxan'ın Köruğlı'nın oğlu olduğu da açıkça belirtilir:

Duşpandardıñ köñili qarağan,
Ölgenine qızılbastar qarağan,
Xasan batır öltirgen soñ birewin,
Jäne şıqtı jarday birew jarağan.
Körüğli Ğawaz balasın şaqırıp alıp aytqanı:

- Bir qudayım bolar ma eken qaharman,
Qızır, İliyas pirlere sıyıñan,
Duşpandar köp, bizder azbız bul jerde
Kezekpege barsañ qayted, Ğawazxan?! (Batırlar Jırı 1896: 266).

Ğawaz sözünün Arapça 'ivāz' sözünün Kazak Türkçesindeki söyleyişi olduğu açıktır. Çünkü kelime başındaki 'ayn sesi Kazakça'da çoklukla 'ğayn yani kalın ğ (Ғ) sesine dönüşmüştür. Bunun misâlleri çoktur: 'İlm>ğılım, 'âlem>ğalam, 'ibret>ğıbrat, 'âlim>ğalım... 'İvāz kelimesi de ğawaz şeklini almıştır. Destan kahramanı Ğawaz'ın Äwez ve Awaz şekilleri de mevcuttur (Qoñıratbay, 2000: 371). 'İvāz'ın Äwez ve Awaz şekilleri de Kazak Türkçesinin ses yapısına uygundur. Zira kelime başındaki 'ayn sesinin Kazak Türkçesinde a veya ä seslerine dönüştüğü görülmektedir: 'âlem>âlem, 'amel>amal...

Ersaqiya

Ersaqiya ismi destanda iki yerde geçmektedir. Destandan anlaşıldığı kadarıyla Körüğli'nin kırk yiğidinden biridir. "Ğawazxan, Xasanxan, Ersaqiya, Körüğli qırıq jığitpen jawğa attandı." (Batırlar Jırı 1989: 262).

Düşman tarafından öldürülen Sapabek'in altın yayını Ersaqiya bulur:

"Ersaqiya jürip edi bir jaqtan,
Tawıp aldı altın sadaq balağın." (Batırlar Jırı 1989: 263).

Ersaqiya sözünün kökenini tespit etmek ise mümkün olmamakla birlikte bunun 'er' ve 'saqiya' sözlerinden kurulmuş birleşik bir isim olduğu söylenebilir.

Ğalıy Xaydar

Ğalıy Xaydar Hz. Ali'dir. Ğawaz ismini izah ederken de belirttiğimiz gibi söz başındaki 'ayn sesi Kazak Türkçesinde 'ğayn sesine dönüşmektedir. Ğalıy sözünde de aynı durum söz konusudur. Uzun i sesi ise Kazak Türkçesinde ıy veya iy okunan u harfiyle karşılanmaktadır. Dolayısıyla 'Alî ismi Ğalıy şekline dönüşmüştür.

Xaydar, Hz. Ali'nin lâkabıdır. Köruğlu, Xasan'ı düşman karşısına çıkarırken şöyle der:

*Xasan uğlim, qızılbastı tas qıl, – dep
Aş-arıqtı дәwletiñe mas qıl, – dep,
Mälikäjdär serik quday patşa, – dep,
Ğalıy Xaydar – ekewine tapsırdım! (Batırlar Jırı 1989: 266).*

Ğalıy Xaydar da Qızır, İliyas, Däwitulı Süleymen, Qırıq Şiltender gibi zor durumda kalındığında yardıma geleceğine inanılan şahıslardan biridir. Z. Karadavut'un tespitine göre 'olağanüstü varlıklar', Köruğlu'nun bütün Türkistan varyantlarında mevcuttur (Karadavut 2002: 162).

Mälikäjdär

*Mälikäjdär serik quday patşa, – dep,
Ğalıy Xaydar – ekewine tapsırdım! (Batırlar Jırı 1989: 266).*

Mälikäjdär ismi, Mälik (Melik) ve Äjdar (Ejder) kelimelerinden meydana gelmiştir. Kelimenin, ejder(ler)in meliki, ejder(ler)in sultanı anlamına geldiği açıktır.

Kazak kaynaklarında Mälikäjdär hakkında hiçbir malumat yoktur. *Batırlar Jırı*'nin sonunda yer alan *Sözdik* (Sözlük) bölümünde Mälikäjdär "peygamber adı" olarak izah edilmiş. Ancak, Mälikäjdär isimli veya lâkaplı bir peygamber olmadığını biliyoruz.

Qıdır, İliyas

Qıdır ve İliyas, Türkçe'de Hıdırellez olarak da kullanılan Hızır ve İlyas peygamberlerdir. Qıdır, İliyas isimleri destanda bir yerde geçmektedir. Köruğlu, oğlu Ğawaz'ı düşmanın karşısına çıkarırken şöyle der:

*Bir qudayım bolar ma eken qaharman,
Qızır, İliyas pirlerine sıynğan,
Duşpandar köp, bizder azbız bul jerde
Kezekpege barsañ qayted, Ğawazxan?! (Batırlar Jırı 1989: 267).*

Görüldüğü gibi Qızır ve İliyas tıpkı Däwitulı Süleymen, Qırıq Şiltender, Ğalıy Xaydar ve Mälikäjdär gibi zor anlarda yardıma çağrılan, kahramanlar tarafından pir kabul edilen olağanüstü şahsiyetlerdir.

Qırıq Şilten

Qırıq Şilten(der) de zor anlarda yardıma çağrılan olağanüstü şahsiyetlerdendir. *Qırıq Şiltender* ifadesi destanda bir yerde geçmektedir. Köruğlu, düşman üstüne gönderdiği Sapabek'e en son *Qırıq şiltender* her zaman yardımcın olsun diye dua eder:

Adırlınıñ şıqsañ eger basına

Mıyxnatqa joldas boldıñ jasıñda.

Däwletimde qapalanba Sapabek,

Qırıq şiltender kömek bolsın qasıñda. (Batırlar Jırı 1989: 259).

Kazak destanlarında *Qırıq şilten* ismi *Ğayıp eren*, *qırıq şilten* şeklinde de kullanılmaktadır.

“Müslümanlar arasında tasavvuf etkisiyle yayılan inanışa göre olağanüstü özelliklere sahip velilerdir. Kazak halk edebiyatındaki kahramanlar, Allah ile birlikte *Ğayıp eren*, *qırıq şilten*, *ğawsıl-ğıyas* gibi veli ve pirleri yardıma çağırırlar. ... Tasavvuf öğretisine göre dünyada bir veliler hiyerarşisi vardır. Allahütealâ bu veliler vasıtasıyla insanları insan-ı kâmil seviyesine çıkarır. Bu veliler manevî derece katederek bir sırra vâkıf olmuşlardır. Bunların sayısı 355 veya 356’dır. Manevî derecelerine ve yaptıkları işe göre bu veliler birkaç bölüğe ayrılırlar. Üç yüz veliye axıyyar adı verilir. Ondan sonrakilere abdal denir (Farsça çihilten, Kazaklar şilten veya qırıq şilten diye isimlendirirler.). Bunların sayısı kırktır.” (Nurtaziyna 2001: 97).

Görüldüğü gibi *Qırıq şilten* Anadolu’da *Kırklar* diye adlandırılan veli topluluğudur.

Millet ve Boy Adları

Qızılbas

Qızılbas yani *Kızılbaş* ismi destanda birçok yerde geçmektedir. Destanda *Kızılbaş*, hem bir yer (ülke) hem de bu ülkede yaşayan halk anlamında kullanılmıştır.

Destanın giriş kısmında Tekejävmit iline saldıracak kişi *Qızılbas Bezergen* olarak tanıtılır (*Batırlar Jırı* 1989: 253).

Bezergen de kendisini *Qızılbast* (*Kızılbaş ilinde*) veya *Qızılbastan* (*Qızılbaş ilinden*) kelimeleriyle tanıtır:

Qızılbast *Bezergen er bolamın,*

Şapsam kerek türikmenniñ xalıqtarın.

.....

Qızılbastan Bezergen er keledi,

Qarşığaday ‘Körüğlini’ köredi. (Batırlar Jırı 1989: 253)

Qızılbas sözü *Qızıl* (*Kızıl*) ve *bas* (*baş*) sözlerinden meydana gelmiştir. Güncel Türkçe Sözlük’te *Kızılbaş* kelimesi şöyle izah edilmektedir: “Şîî mezhebinin bir kolundan olanlara verilen ad.”⁶

Qazaq Sovet Entsiklopediyası'nda ise iki tane Qızılbastar maddesi mevcuttur:

“Kızılbaşlar: Kazak destanlarında tarif edilen istilâcı milletin adı. Meselâ Marabay, Mergenbay ve Birjan gibi destancıların söylediği Kobılandı Batır varyantında Kobılandı Batır'ın vuruştuğu düşmanlar Kızılbaş diye isimlendirilir. ... Destanda anlatılan vakalar, aslında tarihî gerçeklerle de örtüşmektedir. Cengiz Han komutasındaki istilâcı Moğolların, on üçüncü asrın başında Kuzey İran, Kafkaslar ve Orta Asya'yı da istilâ ettikleri bilinmektedir. Bu saldırılar sırasında istilâcılar, kendilerini başkalarından ayırmak için kızıl börk giyerek savaşmışlardır. Bunlara Kızılbaş denmesinin sebebi budur. Sonradan Kıpçak iline defalarca saldıran eski İranlılara da Kızılbaş denmiştir.” (Qazaq Sovet Entsiklopediyası, 7 1975: 82).

“Kızılbaşlar: (On iki şehit imama hürmet için giyilen on iki dilimli başlıktan dolayı böyle adlandırılmıştır.) Asya, Suriye ve Azerbaycan'da yaşayan Türk soylu göçebe topluluk. On beşinci asrın ortasına doğru Kızılbaşlarının askerî ve dinî teşkilatı sayılan Safevî hanedanının en büyük destekçisi hâline geldiler. ... Kızılbaş askerleri 'cihat' diyerek devamlı surette komşu topluluklarla savaşmışlardır. ... On altıncı, on yedinci asır Rus resmî evraklarında Safevî idaresi altındaki herkes Kızılbaş diye adlandırılmıştır.” (Qazaq Sovet Entsiklopediyası, 7 1975: 83)

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere destanda geçen *Qızılbas* Moğol askerleri de, İran'da yaşayan Kızılbaşlar da, İranlılar da olabilir. Destanların her devirde yeniden yaratıldığı gerçeğini unutmamak gerekir. Zira bütün Kızılbaşlar, Türkmenlerle savaşmışlardır.

Körüğli'nin Kızılbaş Bezergen'e “Ey, Bezergen, ölmey dinge kirersin” yani “Ey Bezergen, ölmeden dine girersin.” (*Batırlar Jırı* 1989: 255) demesi çok manidardır. Çünkü Moğollar Müslüman değildir, Kızılbaşlar ve İranlılar ise Şiî mezhebine mensuptur. Körüğli'nin mensup olduğu Türkmenler Sünnî'dir. Yani *Qızılbas*'ın dine girmesi gereken biridir. Meseleye dinî açıdan bakıldığında da *Qızılbas*'ın Moğol askerleri, Türk soylu Kızılbaşlar, İranlılar yahut bunların hepsinin olma ihtimali vardır.

Qalmaq

Qalmaq sözü Körüğli men Bezergen destanında bir yerde geçmektedir. Destanın giriş kısmında yüz yirmi yaşına gelen Körüğli'nin iki tehlikeli düşmanından birinin Qalmaq Köbikti olduğu anlatılır: “Körüğlimin jüz jıyırmağa kelgen kezinde eki qawıptı jawı bar eken. Biri – qızılbas Bezergen batır. Ekinşisi – qalmaq Köbikti eken.” (*Batırlar Jırı* 1989: 253).

Qalmaqtar yani Kalmuklar, Oyrat diye adlandırılan bir Moğol halkıdır (Meydan-Larosusse, 6.c. 1990: 815). Kalmukların Kazaklarla ilgisi ise Qazaq Sovet Entsiklopediyası’nda şöyle anlatılmaktadır:

“Kalmuklar, on üçüncü, on dördüncü asırlarda Cengiz Han’ın kurduğu Moğol İmparatorluğu’nun bir parçası oldular. On beşinci ve on altıncı asırlarda Oyratlar, bazı boylarla birlikte Moğolistan’ın batısındaki Cungar bölgesinde yeni bir siyasî birlik kurdular. Kalmukların ayrı bir millet hâline gelmeye başlamaları da bu döneme rastlar. On altıncı ve on yedinci asırlarda iyice güçlenen Cungar Hanlığı topraklarını genişletmeğe başladı. Batıda İdil Irmağına kadar ulaştılar. On sekizinci asırda Kazaklar ile Kalmuklar arasında vuku bulan çarpışmalar, Kazak tarihinde derin izler bırakmıştır. 1723 yılında başlayan Cungar saldırıları yüzünden Kazaklar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu dönem Kazak tarihinde ‘Aq taban şubırını’⁷ olarak anılmaktadır. İç çekişmeleri çok iyi değerlendiren Çin İmparatorluğu, on sekizinci asırda Cungar Hanlığı’nı yıktı. Bu yüzden Kalmukların mühim bir kısmı İdil Irmağının ağzında kaldı ve Rusya’nın sömürgesi hâline geldi.” (Qazaq Sovet Entsiklopediyası, 6 1975: 427).

Kazak kahramanlık destanlarının çoğu, Kalmuklarla yapılan mücadeleler üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla, Kazak bozkırını istilâ ederek Kazaklarla yüz yüze yakın savaşan ve onları tarih sahnesinden silinme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan Qalmaq (Kalmuk) milletin adının *Körüğli men Bezergen* destanında da geçmesi çok tabiidir.

Tekejäwmit

Destanın girişinde şu cümle yer almaktadır: *Tekejäwmit elin şawıp almaq bolıp Bezergenniñ on eki miñ qolımen kele jatqanın Körüğli estiydi...* (Batırlar Jırı 1989: 253)

Yine Körüğli’nin Teke-Yomut yahut halkından olduğunu düşmanı Bezergen belirtmektedir. Körüğli, dost olduğu Bezergen’e ihanet eder ve onu arkadan vurur. Bezergen ölmeden önce Körüğli’na şunları söyler:

Tekejäwmit seniñ halkıñ er edi

Ğarıpterge pana bolğan jer edi.

Qazir seni öltirer em, Körüğli,

Jalğız tuwğan aldı-artıñ kem edi. (Batırlar Jırı 1989: 257).

Tekejäwmit sözü aslında iki sözden yani *Teke* ve *Jäwmit* sözlerinden meydana gelmiştir. *Teke* ve *Jäwmit* (Yomut), büyük Türkmen oymaklarından ikisidir. Qazaq Sovet Entsiklopediyası’na göre başlıca Türkmen oymakları ise şunlar: *Teke*, *Jawmut*, *Ersarı*, *Salır*, *Sarıq*, *Göklen*, *Çovdor* (Qazaq Sovet Entsiklopediyası, 11 1977: 132). *Yomut* sözü Kazak Türkçesinin ses özellik-

lerine uyarak Jawmut olmuştur. Çünkü Eski Türkçe’de söz başında bulunan y sesi Kazak Türkçesinde j sesine dönüşmüştür. Yomut isminin destandaki *Jäwmit* ise ya bir ağız özelliğidir yahut ‘Teke’ sözünün etkisiyle ortaya çıkmış bir şekildir.

Destanda Köroğlu’nun ilinden, yurdundan bahsedilirken hem Tekejäwmit (Teke-Yomut) hem de Türükmen (Türkmen) ismi kullanılmaktadır. İki büyük Türkmen boyu olan *Teke* ve *Yomut*’un birleştirilerek *Tekejäwmit* (Teke-Yomut) biçiminde söylenmesi, kelimenin *Türkmen* anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Türükmen

Destanda Qızılbas Bezergen kendisini Türkmen’in halk(lar)ını basmaya gelen er olarak tanıtır:

*Qızılbasta Bezergen degen er bolamın,
Şapsam kerek türükmeniñ xalıqtarın. (Batırlar Jırı 1989: 253).*

Sapabek de memleketiyle vedalaşırken ‘türükmen el’ (Türkmen İli) ifadesini kullanır:

*Jatqan jerim meken etip Jämbilbel,
Jaw degende jaranadı türükmen el. (Batırlar Jırı 1989: 259)*

Türkmen sözü, destanda Kazak Türkçesinin ses özelliklerine uyarak *Türükmen* olmuştur. Zira Kazak Türkçesinde *Türk* sözü de *Türük* biçimini almıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi destanda *Türükmen* ismi, tıpkı *Tekejäwmit* ismi gibi Köroğlu’nun ilini ve milletini belirtmek için kullanılmıştır.

Yer Adları

Jämbilbel, Jämbil

Köroğlu’nun Türkiye varyantlarında *Çamlıbel* olarak geçen yer ismi *Köroğlu men Bezergen* destanında *Jämbilbel* bir yerde ise *Jämbil* (*Batırlar Jırı*, 1989: 253) şeklinde geçmektedir. Kazak rivayetlerinde *Şämbil* biçimine de rastlanmaktadır (Qoñıratbay 2000: 371).

Jämbilbel/Jämbil/Şämbil’in neresi olduğunu tespit etmek güçtür. Qoñıratbay, ‘*Şämbil qala*’nın Türkmen ili olduğunu söyler (Qoñıratbay 2000: 371). Köroğlu men Bezergen’de de bir yerde *Jämbilbel*’den ‘*şahar*’ yani ‘*şehir*’ diye söz edilir. Bezergen, Köroğlu ile dost olduktan sonra onu memleketine uğurlarken şöyle der:

*Qoş-aman bol, Köroğlıday asılzat,
Jämbilbeldey şaharına keyin qayt. (Batırlar Jırı 1989: 256).*

Fakat tarihî kaynaklarda böyle bir şehre rastlanmamaktadır. Bundan dolayı *Jämbilbel/Jämbil/Şämbil*'in bir bölgenin adı olması ihtimali daha yüksektir.

Türkiye rivayetlerinde *Çamlıbel*, Türkmen rivayetlerinde *Çandybil* olarak geçen ismin bazı Kazak rivayetlerinde *Şämbil* şeklinde görülmesi gayet tabiidir. Zira Eski Türkçe'deki 'ç' sesleri Kazak Türkçesinde 'ş' sesine dönüşmüştür. Bugünkü Kazak Türkçesinde Rusça'dan geçen bazı kelimeler istisna tutulursa aslında 'ç' sesi mevcut değildir. Dolayısıyla *Çamlıbel* veya *Çandybil* sözü Kazak Türkçesinin ses özelliklerine uyarak *Şämbil* olmuştur.

Burada esas üzerinde durulması gereken *Çamlıbel* veya *Çandybil*'in *Jämbilbel* veya *Jämbil*'e nasıl dönüştüğüdür. Bunu iki şekilde izah etmek mümkündür: 1. *Jämbilbel* veya *Jämbil* söyleyişleri yanlış telâffuz olarak yaygınlaşmış olabilir. 2. *Jämbil* ismi ile *Jambıl* ismi arasında bir bağlantı vardır. Jambıl, Kazakistan'ın güneyinde bir dağ adıdır. Qazaqstan: *Ulltıq Entsiklopediya*'da *Jambıl Dağı* ile ilgili şu bilgiler mevcuttur: "Şu-İle Dağlarının kuzeybatı kısmındaki dağ. Ortalama yüksekliği 972 metre. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru 45-50 km uzanır. Eni 10-15 km." (Mäwlenov 2001: 507).

Kazak jırşıları (destancıları) komşu Türkmenlerden öğrendikleri Körüğli destanını yerleştirecek yeniden yaratmışlardır. Körüğli men Bezergen'de Körüğli'nin iki büyük düşmanından birinin Qalmağ (Kalmuk) oluşu da bu görüşü desteklemektedir. Zira Kalmaklar, Türkmenlerle değil daha ziyade Kazaklarla savaşmışlardır. Türkmen rivayetinde *Çandıbil* (Nurmemmet, 1996: 183) sözünü de Kazakların, yaşadıkları coğrafyadaki dağın adına yakın bir şekilde söylemiş olmaları çok muhtemeldir. Yani *Jämbil* ile *Jambıl* arasında bir bağlantı olduğu açıktır.

Karadavut, bütün varyantlar arasında ortak olan tek yer isminin *Çamlıbel/Çenlibel/Jämbilbel* olduğunu belirtir (Karadavut 2002: 161). Fakat bu isim bile lehçelere göre değişik şekiller almıştır.

Şükirli

Şükirli ismi destanda bir yerde geçmektedir. Sapabek yurduyla vedalaşırken *Şükirli* ismini de anar:

Meken ettim Şükirlidey biyikti,

Bawırında awlawşı edim kiyikti. (Batırlar Jırı 1989: 259).

"Mekân tuttım Şükirli gibi bir zirveyi." mısrasından Şükirli'nin yüksek bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Şükirli'nin neresi olduğunu tespit etmek zordur. Zira kaynaklarda böyle bir yer adına rastlanmıyor.

Şükirli, *şükir* sözüne *-li* eki getirilerek yapılmış bir isimdir. Arapça *şükür* sözü Kazak Türkçesinin özelliklerine uyarak *şükir* şekline dönüşmüştür.

Qazaq Tiliniñ Sözdigi'nde iki tane *şükir* kelimesi yer almaktadır: “*ŞÜKİR I bot. Kumlu yerlerde yetişen, kökü şeker pancarına benzeyen bitki. ŞÜKİR II 1. Allah'a duyulan minnet. 2. Şükür (Mutlu bir olaydan ve durumdan sonra hoşnutluğu bildirme.)*” (1999: 744).

Burada *ŞÜKİR II*'nin Türkiye Türkçesindeki *şükür* kelimesiyle aynı olduğu açıktır. *ŞÜKÜR I* ise Türkiye Türkçesinde *kökboyası, kızılkök, kızılboya* denen bitkinin adıdır.⁸ *Şükirli* ise *şükir* bitkisinin çok yetiştiği yer anlamında vermektedir. Dolayısıyla *şükir* bitkisi çok yetiştiği için destandaki yere *Şükirli* denmiş olabilir.

Şükirli *şükreden* anlamında da olabilir. Nitekim *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*'nde *Şükürli* sözü kanaat eden, *şükreden*, kanaatli, sabırlı şeklinde izah edilmiştir (*Türkmen Diliniñ Sözlüğü* 1962: 776).

Adırlı

Sapabek, düşmanı uzun süre gözler, hiç kimseyi göremeyince *Adırlı*'nın başına çıkar ve avlanır: “... on eki künde *Adırlınıñ* basına *şığıp, qarawıl qarap, eşnärse körinbegen soñ añ awlap jata berdi*.”

Adırlınıñ tawları bar biyikti,

Awlay bedri er Sapabek kiyikti. (Batırlar Jırı 1989: 260).

Adırlı'nın tam olarak neresi olduğu belli değildir. Ancak kelimenin anlamından hareketle nasıl bir yer olduğunu tespit etmek mümkündür. *Qazaq Tiliniñ Sözdigi*'nde *adır* sözü '*tepe, tepecik, engebe, engebeli yer*' olarak izah edilmiştir (*Qazaq Tiliniñ Sözdigi* 1999: 16). *Adırlı* tepeciklerle kaplı, engebeli arazi demektir (*Qazaq Tiliniñ Sözdigi* 1999: 16). Türkmen Türkçesindeki *adırlık* sözü de aynı anlamı ifade etmektedir (*Türkmen Diliniñ Sözlüğü* 1962: 26).

Bu bilgilerden *Adırlı* isminin tepeciklerle kaplı engebeli yer anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Hawadaq Köl

Hawadaq Köl (*Hawadak Gölü*) destanda bir yerde geçmektedir. Sapabek, yurduyla vedalaşırken doğduğu, gezdiği, avlandığı yerlerin isimlerini sayar. Bunlardan biri de *Hawadaq Köl*'dür:

Köremin be, körmeynin be qaytadan,

Qoş-aman bol, körgenimşe *Hawadaq Köl*. (*Batırlar Jırı* 1989: 259).

Hawadaq Köl'ün neresi olduğunu tespit etmek çok zordur. Bu, sadece çevresinde yaşayan insanlarca bilinen küçük bir göl olabileceği gibi jırının muhayyilesinden doğmuş bir göl de olabilir.

Köhiy Qap

Körüğli, Bezergen'in bir kardeşine kendisini tanıtırken *Köhiy Qaptı peri* (Kaf Dağlı peri) ile evlendiğini belirtir:

*Şığıp edim türikmendey elimnen,
Qatın aldım Köhiy Qaptı periden. (Batırlar Jırı 1989: 264).*

Köhiy Qap'ın Kaf Dağı olduğu açıktır. Farsça *Küh-i Qāf* terkihi Kazak Türkçesinin ses özelliklerine uyarak *Köhiy Qap* olmuştur.

Hayvan Adları

Ğıyrat

Ğıyrat (Kırat), Körüğli'nin atının adıdır. *Ğıyrat* ismi destanda birçok yerde geçer. Bezergen, *Ğıyrat*'ı tanır, fakat üstündekinin Körüğli olduğunu bilemez:

*Ğıyrat minip qaysı jaqqa barasıñ,
Körüğliniñ jayın bayan qılasıñ? (Batırlar Jırı 1989: 253)*

Daha sonra Körüğli, Bezergen'e şöyle der:

*Astımdağı sen tanıdıñ Ğıyrattı,
Üstindegi tanımadıñ bezattı. (Batırlar Jırı 1989: 255).*

Ğıyrat, Türkmen Türkçesinde *gır* (Bkz. *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*, 1962: 227) yani *kır* ve *at* kelimelerinden meydana gelmiş bir birleşik isimdir. Kazak Türkçesinde at donu olarak *kır* anlamında *aq boz* birleşik sözü kullanılmaktadır (bkz. *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi I* 1974: 129). Görüldüğü gibi Türkmen Türkçesindeki *Gırat* ismi Kazak Türkçesine imlâsıyla olmasa bile söyleyişle *Ğıyrat* şeklinde aynen geçmiştir. Halbuki *Gırat*>*Ğıyrat* ismi Kazak Türkçesine *Ak Boz At* şeklinde aktarılabildi.

Boztarlan

Körüğli, Sapabek'i düşmanı takibe gönderirken şöyle der:

*Ey, Sapabek, aytar sözim berik te,
Keşke qalmay Boztarlandı eritte, (Batırlar Jırı 1989: 258).*

Sapabek, Bezergen'in Qaldarxan adlı kardeşiyle karşılaşınca kendisini Körüğli diye tanıtır. Fakat altındaki at *Ğıyrat* olmadığı için Qaldarxan buna inanmaz. Sapabek onu inandırmak için *Boztarlan*'ın da *Ğıyrat*'tan geri bir at olmadığını belirtir:

*Ğıyratıma altın aqır soqtırıp,
Arqanına altın qazıq qaqtırıp,
Boztarlanım Ğıyratımdan kem emes,
Ğıyratımdı üyge kettim baqtırıp. (Batırlar Jırı 1989: 260-261).*

Bu mısralardan *Ğıyrat*'ın *Köroğlu* ile ne kadar bütünleştiği de anlaşılmaktadır. *Boztarlan*, *Köroğlu*'nın kırk yiğidinin başı *Sapabek*'in atıdır. *Boztarlan* ismi tamamen Kazak Türkçesine aittir. Kazak Türkçesindeki *boz* sözü Türkiye Türkçesindeki *boz* sözü ile aynı anlamdadır (Bkz. Koç 2003: 68). *Tarlan* ise *benekli*, *alacalı*, *çapar* demektir (Koç 2003: 488). Dolayısıyla *Boztarlan* ismi de *bozu ağır basan çapar* anlamına gelmektedir.⁹

Sonuç

Köroğlu men Bezergen destanındaki özel adların büyük bir kısmı, Kazak Türkçesinin kurallarına uymuştur. *Köroğlu men Bezergen* destanına benzeyen bir destan, Türkmen sahasında *Bezergen* ismi ile mevcuttur (Bkz. Nurmehmet 1996: 178-249). İki destanın olay örgüsü ana hatlarıyla birbirine benzemektedir. İki destanda geçen isimleri şöyle sıralayabiliriz: Kazak rivayetinde *Köroğlu*, Türkmen varyantında *Görogly* (Nurmehmet 1996: 180); Kazak rivayetinde *Bezergen*, Türkmen rivayetinde *Bezergen* (Nurmehmet 1996: 185); Kazak rivayetinde *Ğawaz*, Türkmen rivayetinde *Öwez* (Nurmehmet 1996: 196); Kazak rivayetinde *Qıdır İliyas*, Türkmen rivayetinde *Hydyr Ylias* (Nurmehmet 1996: 217); Kazak rivayetinde *Ğaly Xaydar*, Türkmen rivayetinde *Hezretaly* (Nurmehmet 1996: 230); Kazak rivayetinde *Jämbilbel*, Türkmen rivayetinde *Çandybil* (Nurmehmet 1996: 183). Bunlardan başka *Köroğlu*'nın yiğidi *Sapabek*'in atının adı *Boztarlan*, *Görogly*'nin adamlarından *Köse*'nin atının adı ise *Bozduman*'dır (Nurmehmet 1996: 196). İki isimde benzer olan sadece *boz* kelimesidir. *Görogly*'nin atı *Gyrat*'ın adı ise Türkmen sahasındaki *Bezergen* destanında hiç geçmemektedir.

Görüldüğü gibi iki rivayette de esas kahraman ve mekân adları aynıdır. Bu aynılık *Köroğlu* destanının bütün Türk dünyasına bir merkezden yayıldığını gösteriyor. Türk toplulukları ve boyları *Köroğlu Destanı*'ni yaşadıkları coğrafyalarda yeniden yaratmışlardır. Ancak, eski ve yeni bütün kolların birbiriyle devamlı bir etkileşim içinde olduklarını da unutmamak lâzım.

Yıldırım, D. (1983), "Köroğlu Destanı'nın Orta Asya Rivayetleri", *Köroğlu Semineri Bildirileri*. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Notlar

- 1 Ğumarova, M., Äbişev, J. (Haz.), *Batırlar Jırı, Törtinşi Tom, Köroğlu*, Almatı, 1989.
- 2 Bu varyantta *Rawşanbek* yani *Ruşen*, *Köroğlu*'nın gerçek adı olarak değil de babasının adı olarak geçmektedir.
- 3 Masallarda ve destanlarda üç şekilde kullanılır: *Şiltender*, *Qırıq Şilten*, *Ğayıp Eren Qırıq Şilten*. Anadolu'da 'Kırklar' olarak bilinen velilere benzeyen veliler topluluğudur.
- 4 *Qazaq Ertegileri, Tom 2, Batırlıq, Tapqırlıq Jaylı Ertegiler*, (Haz. Q.Tolıbayev), Almatı, 2000. Kazak halk edebiyatında *Batırlıq Ertegiler* (Kahramanlık Masalları)

diye bir tür vardır. Bu kitapta yer alan ertegilerin (masallar), büyük bir kısmı da Batırlıq Erteğilerdir. Bunlar aslında kahramanlık destanlarının mensur biçimleri gibidir. Bu yönleri itibarıyla Türk halk edebiyatındaki halk hikâyelerine benzerler. Ancak Batırlıq Jırlarda masal unsurları da mühim bir yer tutar.

5 Bkz. *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.org.tr/tdksozluk.htm> (20.04.2004)

6 Bkz. *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.org.tr/tdksozluk.htm> (09.05.2004)

7 ‘Aq taban şubırındı, alqaköl sulama’ olarak da isimlendirilen bu dönemde Kazak bozkırı Rusya ve Çin’in desteğini de arkasına alan Kalmuklar yani Cungarlar tarafından istilâ edilmiştir. Tarih sahnesinden silinme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kazaklar, Abılay Han (1713-1781) önderliğinde yeniden toparlanmışlar ve Cungarlara karşı büyük zaferler kazanmışlardır.

8. Bkz. *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.org.tr/tdksozluk.htm> (09.05.2004)

9. Köroğlu’nun Orta Asya rivayetleri ve destandaki kahramanlarla ilgili şu kaynaklara da bakılabilir: Özkan, İ. (1997), “Köroğlu Destanı’nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili”, *Türk Dili*, 1997/ II. cilt, No 549.

Kaynakça

Batırlar Jırı, Törtinşi Tom, Köroğlu (1989), Haz. Ğumarova, M., Äbişev, J., Almatı: Jazuşşı Yay.

Boratav, Pertev N. (1931), *Köroğlu Destanı*, İstanbul: Evkaf Matbaası.

Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.org.tr/tdksozluk.htm>

“Kalmuklar”, *Meydan-Larousse, Altıncı Cilt*, İstanbul: Meydan Larousse Yay., 1990.

Koç, Kenan (2003), *Qazaqşa-Türükşe Sözdik*, Türkistan: Turan Mat.

Karadavut, Zekeriya (2002), *Köroğlu’nun Ortaya Çıkışı (Türk Dünyasındaki Varyantları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, Bişkek: Manas Üniversitesi Yay.

Mäwlenov, M. (2001), “Jambıl”, *Qazaqstan: Ulttıq Entsiklopediya*, 3, Almatı: Almatı: Qazaq Entsiklopediyası Yay.

Nurmemeet, Annagılı (1996), “Bezirgen”, *Göroğlu: Türkmen Halk Destanı*, Ankara: Bilig Yay.

Nurtaziyna, N. (2001), “Ğayıp Eren”, *Qazaqstan: Ulttıq Entsiklopediya*, 3, Almatı: Qazaq Entsiklopediyası Yay.

Qazaq Erteğileri, Tom 2, Btırlıq, Tapqırlıq Jaylı Erteğiler (2000), (Haz. Q.Tolıbayev), Almatı: Jazuşşı Yay.

Qazaq Sovet Entsiklopediyası, 6 (1975), “Qalmaq”, Almatı: Qazaq Sovet Entsiklopediyası Yay.

Qazaq Sovet Entsiklopediyası, 7 (1975), “Qızılbastar”, Almatı: Qazaq Sovet Entsiklopediyası Yay.

Qazaq Sovet Entsiklopediyası, 11 (1977), “Türükmen”, Almatı: Qazaq Sovet Entsiklopediyası Yay.

- Qazaqşa-Orısşa Sözdik* (2001), Red. Sızdıqova, R. Ğ. ve Xusayın, K. Ş., Almatı: Dayk-Press Yay.
- Qazaq Tiliniñ Sözdigi* (1999), Haz. Bolğanbayev, Äset vd., Almatı: Dayk Pres Yay.
- Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi, I* (1974), Red. Isqaqov, A. I., Almatı: Ğılım Yay.
- Qoñıratbay, T., “Köruĝlı” (2000), *Türkistan: Xalıqaralıq Entsiyklopediya*, Almatı: Qazaq Entsiyklopediyası Yay.
- Qoñıratbayev, Ä. (1987), *Qazaq Eposı jäne Türkologiya*, Almatı: Ğılım Yay.
- Türkmen Diliniñ Sözlügi* (1962), Haz. Xamzayev, M., Aşgabat: Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası Yay.

On The Proper Names in The Legend of Koroglı Men Bezergen

Aşur ÖZDEMİR*

Abstract: The Legend of Koroglu is a part of the shared values belonging to Turkic nations and clans. The proper names in the Legend of Koroglu and Bezirgan found on the Kazakhs' area, when studied in this respect, are seen to be conforming with language rules of Turkic Kazakh Language. When the Legend of Koroglu men Bezergen is compared to the Legend of Bezirgen found on the Turkmen's area, certain main names like Koroglı-Koroglı, Bezergen-Bezirgen, Galiy Xaydar-Hezretaly, Qidir Iliyas-Hydyr Ylias, Jambil/Jambilbel-Candybil are defined to be similar.

Associating the proper names in the Legend of Koroglı men Bezergen, it may be said that the Legend of Koroglu emerged at a time when the Turks lived as united ethnically and politically and it later travelled to other distinctive areas. Obviously, the proper names found in different branches of the legend reveal that assumption. Every branch reflects the properties of their native people, land and period. It is also necessary to state that branches of the legend emerging in different areas were influenced by one-another. The studied similarity between the Legend of Koroglı men Bezergen found on the Kazakhs' area and the Legend of Bezirgen found on the Turkmen soil actually confirm that mutual influence.

Key Words: Koroglu, Legend, Proper Names, Turkic Kazakh Language, Turkic Turkmen Language

* Kazakhstan Süleyman Demirel University / KAZAKHSTAN
ozdemirasur@hotmail.com

Касательно имён собственных в поэме "Кёроглу и Безерген"

Ашур Оздемир*

Резюме: Поэма Кёроглу является общей ценностью Тюркской нации. В поэме Кёроглу и Безерген на Казахском пространстве при исследовании с этой точки зрения можно увидеть, что имена собственные в поэме соответствуют законам Казахского языка. При сравнении поэмы Кёроглу и Безерген с поэмой Безирген на Туркменском пространстве мы можем увидеть, что имена собственные такие как Кёроглы- Кёруглы, Безерген- Безирген, Галий Хайдар- Хезреталы, Кыдыр Ильяс- Хыдыр Йльяс, Жамбил/Жамбилбел- Чандыбил являются одинаковыми.

Можно сказать, что исходя из имен собственных в поэме "Кёроглу и Безерген" поэма Кёроглу возникла в период когда Тюрки появились как этническое и политическое целое и впоследствии проникает в различные географические точки. Об этом родстве можно судить по именам собственным, имеющим место в различных частях поэмы. Так как каждая часть отражает особенности общества из которого возникла, географию и эпоху рождения. Так же необходимо отметить и постоянное взаимодействие частей поэмы Кёроглу, возникших в различных географических точках. Это подтверждает и схожесть между рассматриваемой нами поэмы "Кёроглу и Безерген", возникшей на Туркменской территории и поэмы "Безирген" также относящейся к Туркменской зоне.

Ключевые слова: Кёроглу, Поэма, Имена Собственные, Казахский Язык, Туркменский Язык.

* Университет имени Сулеймана Демиреля/ Казахстан
ozdemirasur@hotmail.com